

ПОНЯТІЙНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ GENIUS В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Строченко Л. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню особливостей вербалізації концепту GENIUS в англійській мові. У роботі наведено основні аспекти дослідження феномену геніальності у філософії та психології; проаналізовано дефініції лексичної одиниці genius в англомовних словниках; виокремлено понятійні концептуальні ознаки досліджуваного концепту в англійській мові.

Ключові слова: вербалізація, концепт, концептуальна ознака, геній.

Строченко Л. В. Понятійные признаки концепта GENIUS в английском языке. Статья посвящена исследованию особенностей вербализации концепта GENIUS в английском языке. В работе указаны основные аспекты исследования феномена гениальности в философии и психологии; проанализированы дефиниции лексической единицы genius в англоязычных словарях; выделены понятийные концептуальные признаки исследуемого концепта в английском языке.

Ключевые слова: вербализация, концепт, концептуальный признак, гений.

Strochenko L. V. Notional features of concept GENIUS in the English language. The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of verbalization of the concept GENIUS in the English language. The research presents main aspects of the study of the phenomenon of genius in philosophy and psychology; analyzes definitions of the lexical unit "genius" in the English dictionaries; singles out notional conceptual features of the analyzed concept in the English language.

According to Z.D. Popova and J.S. Sternin, representatives of the semantic-cognitive approach, concept is a basic unit of human mental code which has an internal structure consisting of conceptual features; it is the result of the individual and social learning of the world. Conceptual features contain comprehensive information about the corresponding object or phenomenon as well as the interpretation of information of public consciousness and the treatment of the subject or phenomenon. Thus, the representatives of this trend treat language as one of the main tools of cognition and conceptualization of the world. The study of concept through the language is the most reliable way of linguistic analysis which allows to detect conceptual features and to work out the model of the concept. Any analysis of the concept starts by detecting language units that represent a given concept, their interpretation and vocabulary speech contexts. The structure of any concept includes notional, figurative and evaluative features.

The etymology of the lexical unit "genius" has been studied as well as the structure of its semantic meaning. The internal form of this nomination foregrounds the irrational component of the concept. The following notional conceptual features of GENIUS in the English language have been singled out: intellectual power; creative power; uncommon, exceptional superiority; originality.

Key words: verbalization, concept, conceptual feature, genius.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Однією з актуальних проблем сучасної когнітивної наукової парадигми є вивчення засобів мовного відображення людиною навколишньої дійсності та місця людини у світі. Центральною ідеєю, яка об'єднує численні лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відбиває знання, представлені у вигляді концептів. Таким чином, однією з головних проблем когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [8, 105].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Услід за О. С. Кубряковою, визначаємо концепт як «термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усєї картини світу, відображеної в психіці людини» [7, 90].

На сучасному етапі розвитку когнітивної семантики вчені виділяють декілька напрямів аналізу концептів відповідно до методологічної орієнтації

дослідників. Спільним для всіх напрямів є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності ж пов'язані передусім з фокусуванням на певному типі концептів, а також з різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [14, 192–193]. Зокрема, культурологічний напрям представлено в дослідженнях Ю. С. Степанова, де концепт постає як згусток культури у свідомості людини; саме у вигляді концепту культура входить у ментальний світ людини, і через нього людина сама входить у культуру та іноді впливає на неї; це основний осередок культури в ментальному світі людини [12, 40–41]. У цьому річизі мову розуміють як одне із джерел знань про концепти [14, 192].

Як зазначає І. С. Шевченко, у межах когнітивно-поетичного напрямку, представленого у дослідженнях О. П. Воробйової, О. М. Кагановської, аналізується образний простір концепту в художньому тексті, текстові концепти художньої прози [14, 193]. У дослідженні текстових концептів художнього тексту мовну форму розуміють як концепт, що реалі-

зований у конкретних мовних знаках і зумовлений властивістю мови кодувати знання, отримані через сприйняття та осмислення світу.

Оскільки для сучасної лінгвістики характерний синтез когнітивної та комунікативної парадигм знань [2, 22], то виділяють когнітивно-дискурсивний напрям вивчення концептів, представлений, зокрема, працями О. С. Кубрякової, І. С. Шевченко. У цьому напрямі, як зазначає А. П. Мартинюк, «обов'язковою передумовою концептуального аналізу є не лише семантичний аналіз імені концепту та інших номінативних одиниць, що його репрезентують, а й верифікація одержаних даних вивченням дискурсивних реалізацій засобів вербалізації концепту з опорою на методики дискурс-аналізу, що дає змогу встановити його базові семантичні ознаки, які необхідно співвіднести між собою та змоделювати у вигляді фреймової мережі, що гіпотетично репрезентує відповідні ментальні структури» [9, 12].

Серед представників семантико-когнітивного підходу до вивчення концептів можна виділити М. М. Болдирева, Є. В. Рахліну, Й. А. Стерніна, а також Н. Д. Арутюнову та О. Л. Бессонову, праці яких, на думку І. С. Шевченко, є близькими за методами дослідження [14, 192]. Основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає у дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів з когнітивними. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів на певному етапі опису – когнітивної інтерпретації [10, 178].

Представники цього напрямку вважають мову одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, а відтак й інструментом опису концептів [3, 27]. «Шлях дослідження від мови до концепту є найбільш надійним, аналіз мовних засобів дає змогу найбільш простим та ефективним способом виявити ознаки концепту та змоделювати його» [10, 179]. Саме тому предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують той чи той концепт, їхні словникові тлумачення та мовленнєві контексти. Структура концепту складається з понятійного, образного й ціннісного складників. Понятійні ознаки вербалізуються через пряму номінацію та її словникові дефініції. Образний складник відображається в мові концептуальними метафорами. Ціннісний складник нерозривно поєднаний із понятійним та образним компонентами [3, 31].

Ще одним аспектом сучасних лінгвокогнітивних студій є теорія картини світу. Досліджуваний концепт GENIUS є фрагментом концептуальної картини світу, яка знаходить своє відображення у мовній картині світу. Лінгвістичний підхід до вивчення картини світу розрізняє два її типи: наукову, що опосередкована науковим знанням, та наївну, яка формується у свідомості носія мови у процесі безпосереднього пізнання реального світу під впливом і в категоріях

його національно-мовного, історичного та культурного досвіду. «Наївні картини світу, які складаються зі значення слів різних мов, можуть в деталях відрізнятися одна від одної, тоді як наукова картина світу не залежить від мови, якою вона описується» [11, 156–157; про це дивись також: 5, 63].

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи полягає у вивченні особливостей вербалізації концепту GENIUS в англійській мові, а саме виокремленні його понятійних ознак. Матеріалом дослідження слугували англійськомовні тлумачні словники, які репрезентують наївну картину світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геніальність як феномен найвищої творчої здібності в науковій чи художній діяльності здавна привертала увагу дослідників. Серед основних напрямів трактування та дослідження феномену геніальності у філософії та психології відзначимо *ірраціональний підхід*, який наголошує на божественній природі геніальності та є тісно пов'язаним з архаїчними і релігійними уявленнями; *раціональний підхід*, у межах якого геніальність розглядають як вроджену якість людини, що дає змогу удокладнювати геніальність як властивість людського розуму і робить можливим її дослідження різними напрямками в психології, педагогіці і генетиці та визначення біологічних (інстинкти, пам'ять, генетична спадковість, вроджені здібності до творчості) і психологічних (фантазія, уява, натхнення, спонтанність) факторів геніальності; *емпіричний підхід*, з погляду якого геніальність є набутою властивістю людини в процесі її розвитку; *соціокультурний підхід*, який розглядає значимість і разом з тим проблематичність взаємодії генія і суспільства [13].

Сучасна лінгвоконцептологія має великий доробок праць, присвячених дослідженню споріднених концептів, зокрема, РОЗУМ, ІНТЕЛЕКТ [див., зокрема, 1]. Проте феномен геніальності як найвищого прояву інтелектуальної чи творчої діяльності людини та власне людини-генія зостається поза увагою лінгвістів, що увиразнює *актуальність* пропонованого дослідження, у якому ми потрактуємо GENIUS як антропоконцепт та аналізуємо його лексикографічне втілення на матеріалі англійських словників.

З огляду на зазначене вище цілком логічним першим етапом аналізу складу будь-якого концепту є розгляд словникових дефініцій його мовних репрезентантів, що власне входить до завдань цього дослідження.

Розглянемо етимологію англійської лексичної одиниці *genius*, яка номінує відповідний концепт.

"L. genius, prop., the superior or divine nature which is innate in everything, the spirit, from genere, gignere, to beget, bring forth" (15).

Як зазначає Р. О. Будагов, латинське *genius* було маловживаним словом і довго зберігало зв'язки з дієсловами *genere, gignere* (народжувати). «Геній сприймався як дещо вроджене, притаманне людині, сім'ї та навіть місцевості» [4, 160]. Таким чином, внутрішня форма цієї номінації актуалізує ірраціональний компонент відповідного концепту. Саме в такому ракурсі розглядає концепт ГЕНІЙ Ю. С. Сте-

панов. Учений наголошує, що *геній, ангел, іпостась, душа* є частинами одного понятійного поля – *внутрішнього Я людини*. Геній в античності – це дух, божество життєвої сили, яке з народження було притаманне лише чоловікам (аналогічним божеством жінок вважалась Юнона) [12, 581–584].

І лише в другій половині XVIII століття відбувається перелом в семантиці цієї лексичної одиниці. Відтоді *genius* позначає не тільки особливу здібність, але й саму людину, яка має цю якість. Саме тоді з'являються численні трактати Е. Юнга, Д. Дідро, І. Канта, які дають поштовх для подальших досліджень цього феномену [4, 160].

Сучасні тлумачні словники англійської мови наводять дефініцію лексеми *genius*, що містить чотири семема. Розглянемо кожну з них.

“1. **Genius** *A good or evil spirit, or demon, supposed by the ancients to preside over a man's destiny in life; a tutelary deity; a supernatural being; a spirit, good or bad. Cf. Jinnee. "The unseen genius of the wood. "We talk of genius still, but with thought how changed! The genius of Augustus was a tutelary demon, to be sworn by and to receive offerings on an altar as a deity"* (15).

Як бачимо, перша семема позначає генія-духа, який впливає на долю людини чи місцевості, тобто оригінальне значення цієї лексичної одиниці в латинській мові збереглося до наших днів.

“2. **Genius** *A man endowed with uncommon vigor of mind; a man of superior intellectual faculties and creativity; as, Shakespeare was a rare genius*” (15).

Друга семема позначає людину із надзвичайними здібностями. Ці здібності стосуються інтелекту людини або її творчих здібностей. Такі описові семема, як *uncommon, superior*, підкреслюють унікальність інтелектуальних та творчих можливостей такої людини.

“3. **Genius** *Distinguished mental superiority; uncommon intellectual power; especially, superior power of invention or origination of any kind, or of forming new combinations; as, a man of genius. "Genius of the highest kind implies an unusual intensity of the modifying power"* (15).

Третя семема позначає вже саму надзвичайну здібність, власне геніальність. Знову ж таки виокремлюємо описові семема *uncommon, superior, distinguished*, які підкреслюють новизну відкриття чи винаходу.

“4. **Genius** *The peculiar structure of mind with which each individual is endowed by nature; that disposition or aptitude of mind which is peculiar to each man, and which qualifies him for certain kinds of action or special success in any pursuit; special taste, inclination, or disposition; as, a genius for history, for poetry, or painting*” (15).

І, нарешті, остання семема позначає природну схильність людини до певного виду занять – *inclination, disposition*, яка притаманна кожній людині та є індивідуальною рисою – *peculiar to each man*.

Таким чином, англійський концепт GENIUS / ГЕНІЙ / ГЕНІАЛЬНІСТЬ вербалізують друга та третя семема у структурі лексичного значення відповідної лексеми.

Слід відзначити однаковий семний склад цих семем у різних словниках. Так, порівняймо наведені визначення у *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* із дефініціями *American Heritage Dictionary*:

“**Genius:**

a. *Extraordinary intellectual and creative power: artistic works of genius;*

b. *A person of extraordinary intellect and talent*” (15).

Як бачимо, наведена дефініція також підкреслює виключність, незвичайність інтелекту чи творчих здібностей людини-генія. Подібні семема виокремлюємо і в дефініції *Collins English Dictionary*:

“**Genius:**

1. *a person with exceptional ability, esp of a highly original kind;*

2. *such ability or capacity: Mozart's musical genius*” (15).

Дефініція у *Webster's College Dictionary* містить також згадку про сфери діяльності людини, в яких проявляє себе геній:

“**Genius:**

1. *an exceptional natural capacity of intellect, esp. as shown in creative and original work in science, art, music, etc.: the genius of Mozart;*

2. *a person having such capacity*” (15).

Використані в дослідженні тлумачні словники зазначають еталонні приклади геніальних людей – це Шекспір та Моцарт, що вказує на прототипний характер постатей цих митців. Ще одним прикладом типового представника категорії «геній» є вчений Ейнштейн, прізвище якого є синонімічним до лексичної одиниці «геній». Цей випадок антономазії (*einstein*) засвідчено словниками (15).

Зазначені словники англійської мови відображають наївну картину світу. Наукову картину світу представлено в нашому дослідженні медичними словниками, які дефінують номінацію *genius* по-іншому:

“**Genius (psychology)**

– *adjective. Referring to a marked superiority in intellectual power.*

noun. A highly intelligent person, whose IQ is > 140 and/or in the top 1% of those subjected to IQ testing” (15).

Ця дефініція відносить номінацію *genius* до термінів психології. Основна відмінність дефініцій тлумачних словників та медичних полягає в тому, що в останніх наголошено виключно на інтелектуальних надздібностях людини-генія, тоді як тлумачні словники фіксують серед усього й визначний творчий потенціал. Ще однією особливістю наукового тлумачення феномену геніальності є зазначення того, що її можна визначити за допомогою тесту на IQ: на переконання психологів, людину вважають генієм, якщо рівень її IQ вищий за 140. Згідно з офіційною статистикою, такі люди становлять усього лише 1 %.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений компонентний аналіз уможливив виділення таких понятійних концептуальних ознак досліджуваного концепту GENIUS:

– інтелект (вербалізується такими лексичними одиницями: *intellectual faculties, intellectual power, intelligent, mental, vigor of mind*);

– творчі здібності (вербалізується такими лексичними одиницями: *creative power, talent, creativity*);
– видатний / найвищий / надзвичайний (вербалізується такими лексичними одиницями: *uncommon, superior, distinguished, highly, exceptional, extraordinary, marked superiority*);

– новизна / оригінальність (вербалізується такими лексичними одиницями: *power of invention or origination of any kind, or of forming new combinations; original work*).
Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розгляді особливостей вербалізації концепту GENIUS в англomовному різножанровому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія концептів / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Т. 1. – 352 с.
2. Бехта І. А. Концептосфера у динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми) / І. А. Бехта // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. праць]. – К. : Логос, 2001. – № 5. – С. 22–26.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
4. Будагов Р. А. История слов в истории общества / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1971. – 270 с.
5. Колегаєва І. М. Перцептивне і когнітивне бачення світу : ономасіологічний аспект. / І. М. Колегаєва // Вісник ОНУ імені І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2 (6). – С. 63–69.
6. Колегаєва І. М. Що нам показує картина світу : людський чинник ономасіологічних процесів / І. М. Колегаєва // Наукові записки НАУКМА. – 2014. – Т. 164 : Філологічні науки (Мовознавство). – С. 8–11.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков и др. – М. : Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 248 с.
8. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
9. Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А. П. Мартинюк // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 9–12.
10. Попова З. Д. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева : [сб. статей / отв. ред. В. И. Карасик]. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 171–180.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры.– изд. 2-е, испр. и доп. / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
13. Хомченкова Е. А. Феноменология гениальности: от антропной к социокультурной детерминации : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / Е. А. Хомченкова. – Омск, 2007. – 20 с.
14. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И. С. Шевченко // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192–195.

ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА

15. Genius. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/genius>.